

İSLAM AHLAK FELSEFESİNE GİRİŞ

Cafer Sadık YARAN, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011,
232 S.

Şerefettin ADSOY*

İslam düşüncesinin genel çerçevesi içinde ahlak disiplininin oldukça geniş ve o ölçüde önemli bir yeri vardır. Kur'an ve hadislerde doğrudan veya dolaylı olarak ciddi boyutlarda ahlaka dair materyal bulmak mümkündür. Zira hem Kur'an'da hem de Sünnet'te hedeflenen en temel gaye, insanın varlık kategorileri içindeki ayrıcalığına uygun erdemlerle bezenmesini ve yetkinliğe ulaşmasını sağlamaktır. Dolayısıyla Müslümanın kendi inanç kaynakları doğrultusunda ahlaki erdemleri edinmek ve o erdemler doğrultusunda yaşamını devam ettirmekle yükümlüdür. Ele aldığımız eserde Yaran da bu düşünce doğrultusunda Müslüman, herhangi bir medeniyet ya da felsefi düşüncenin etkisi altında kalmadan, kendine has bir ahlaki erdem ortaya koymaya muktedir bir dine sahip olduğunu belirtmektedir. Ne acıdır ki İslam ahlakı diye ortaya konulan düşünceler ya da erdemlerin Platon, Aristo ve Kant gibi filozofların etkisinde kaldıkları görülmektedir. Zengin bir medeniyete sahip olan Müslümanların başka bir düşüncenin etkisi altında kalmadan kendine has bir ahlak mefkûresi ortaya koymamış olması ciddi bir eksikliklerdir. Bu anlamda ne yapılması gerekiyorsa en kısa zamanda ortaya konulması gerekmektedir. Yaran bu eserde birbiriyle bağlantılı olmakla beraber ondört müstakil bölüm halinde düşüncesini ortaya koymaktadır. Söz konusu her bölüm ahlak düşüncesinin bir yönünü ele alarak, olan ve olması gereken yönleri ortaya koymaya çalışmaktadır.

Birinci Bölüm: Yazar *Temel Kaynaklar* başlığı altında bu bölümde İslam ahlakının temel kaynaklarının neler olduğu ve olması gerektiğini sorgulayarak "*Kur'an ve sünnet*" olduğu sonucuna varmaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde toplumların etkileşimi sonucunda İslam ahlak felsefesinin veya etiğinin temel kaynakları içinde, Kur'an ve sünnet ile birlikte Platon ve Aristoteles gibi antik çağ filozoflarının eserleri de yer almıştır. İbn Miskeveyh *Tezhibu'l-ahlak'ını*, Gazali de *İhya'sını* oluştururken söz konusu kaynaklardan faydalandığını ve bu iki eserin daha sonra gelen ahlakçıların dayandığı klasikler arasında yer almış olduğunu ifade etmektedir. Modern dönemlerde,

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı.

ahlak konusunda Platon ve Aristoteles gibi filozofların yerini Kant gibi batılı filozofların ahlak anlayışlarının yer aldığına dikkat çekmektedir.

İkinci Bölüm: *Belli Başlı Ekoller*, İslam ahlak kaynaklarının belli başlı ekollerinin dini, tasavvufi ve felsefi ahlak gibi farklı üç ekol olarak kabul gördüğünden söz eder. Ancak daha sonraki dönemlerde bunlara kelami ve fıkhi ekollerin de eklendiğini belirtir.

Üçüncü Bölüm: *Yaran Klasik Temel Erdemler* başlığı altında İslam ahlak geleneklerinden biri olan felsefi ahlakın, temel erdemler listesi açısından en sade yapıya sahip olan ahlak geleneğimiz olduğunu belirtmektedir. Bu ahlaki gelenek de M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Yunan filozofu Platon'un *hikmet, cesaret, iffet ve adalet* gibi dörtlü erdem tasnifine bağlı kalmıştır. Platon bunları ele alırken, bir yandan nefsin üç gücü dediği: düşünce gücü, öfke gücü ve arzu gücü teorisine, öbür yandan da, üç toplumsal sınıf kuramına dayandırmaktadır. Bu sınıflandırma, Fenike masallarına kadar geri götürülebilmektedir. Yaran bu dört erdem büyük Müslüman düşünürlerce tam anlamıyla evrensel erdemlermiş gibi algılanmasını şaşırtıcı bulmakta ve bunların yerine daha İslami kaynaklı, sade ve kapsayıcı temel erdem önerileri getirilmesi gerektiğine dair bir çağrıda bulunmaktadır.

Dördüncü Bölüm: *Erdem Etiğinin Yeniden Yapılandırılması* başlığı ile İslami ahlak anlayışında erdemler önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Ancak söz konusu erdemlerin Platon'a dayandığını ifade etmektedir. Dini ve tasavvufi özelindeki erdemlerin ise sade ve kapsayıcı olmadığı için bunların yeniden yapılandırılması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmaktadır. Söz konusu yapılandırmada Temel İslami erdemleri belirlemenin yollarından biri Kur'an'da sık tekrar edilmiş olmak, bir diğeri de Kur'an'da yoğun şekilde vurgulanmış olmaktır. İkinci yolun örneklerinden biri, Nahl suresi 90. ayettir. Bu ayet merkeze alınarak, İslam'da temel erdemlerin, adalet, muavenet (ihsan), iffet ve merhamet olduğunu söylemek mümkün olmakla beraber bunların her birinin de birçok alt erdeminin var olduğunu göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Beşinci Bölüm: *Genel İlkeler* başlığı altında İslam ahlakının en evrensel, en genel yahut en temel bir veya birkaç ilkesini bulmaya çalışır. Dört içeriksiz ve yarı içerikli, dört tane de içerikli ilke olarak şu şekilde sıralamaktadır.

- 1- Kendini ölçü alma ilkesi: *"Kendine yapılmasını istemediğini, sen de başkasına yapma; kendine yapılmasını istediğini sen de başkasına yap!"*
- 2- Uzman – vicdan ilkesi: *"Her zaman, önce uzmanlarından bilgi al; ama son kararı kendi vicdanına göre ver!"*

- 3- Toplumsal Şeffaflık İlkesi: *“ister toplum içinde ister yalnız iken, kalbinin mutmain olduğu ve güzel ahlaklılığa uygun düşün şeyi yap, vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemeyeceğin şeyi yapma!”*
- 4- Dini doğruluk ilkesi: *“Dinin veya ahlaki değerlerinin emrettiği gibi dos-doğru ol!”*
- 1- Hak ilkesi: *“Her hak sahibine hakkını verin, hiç kimseye haksızlık etmeyin!”*
- 2- İyilik ilkesi: *“(Her zaman, zerre kadar da olsa) iyilik yapın, (hiçbir zaman zerre kadar da olsa) kötülük yapmayın!”*
- 3- Sevgi ilkesi: *“Birbirinizi sevin, bozgunculuk etmeyin!”*
- 4- Ölçülülük ilkesi: *“Ölçülü olun, aşırı gitmeyin!”*

Altıncı Bölüm: *Bireysel Ahlakı* başlığıyla, birey toplumun temelini oluşturduğu bireysel ahlak da her tür ahlakın temelini oluşturduğuna dikkat çeker. İkincisinin temelinde, çocukluktan itibaren alınan ahlak eğitiminin ve huy haline getirilen erdemlerin rolünün büyüklüğünü belirtir. Bireysel ahlak bağlamında, Mevlana’ya atfedilen, cömertlik ve yardımseverlik, şefkat ve merhamet, başkalarının kusurlarını örtme, hiddet ve asabiyetten uzak durma, tevazu ve alçakgönüllülük ve hoşgörülülük gibi yedi erdemi oldukça önemsemektedir. Bireysel ahlakta yerilen tembellik, korkaklık, tamahkârlık, acelecilik, inatçılık, israf ve benzeri erdemsizlikler veya reziletlerden uzak durmak da ayrı bir önem arz eder. Bireysel ahlakın en önemli erdemlerinden biri sevgidir. Modernite sevginin ulvi değerini düşürmüşken İslam felsefesi ahlakında sevgi hem ilahi hem de insani yönleriyle önemini sürdürmekte olduğunu ifade etmektedir.

Yedinci Bölüm: *Aile Ahlakı* başlığı altında aile kurumunun önemine değinmektedir. Aile oluşturmadan önce bu konuda iyi bir niyete sahip olmak ve eş seçiminde doğru karar vermek çok önemlidir. Aile oluşturulduktan sonra eşler birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmelidir. Ailede, anne baba ve çocuklar arasında da uyulması gereken kurallar vardır. İslam aile ahlakı felsefesindeki tavsiyelere uyulması modern zamanlarda zor bir dönemden geçen aile kurumunun sağlam ve sağlıklı yapısını korumasında büyük yarar sağlayacağını belirtmektedir.

Sekizinci Bölüm: Yazar *İş Ahlakı*’nı, işveren ve işgören arasındaki, üretim ve tüketim esnasındaki uyulması gereken kuralları düzenleyen bir ahlak dalı olarak tanımlamaktadır. İş ve ekonomi maksimum kâr etmeyi, ahlak ise diğergamlık ve fedakârlığı hedeflediğine göre erdem ve ekonomi ilişkisi nasıl sağlanacaktır? Modern ekonominin kârı maksimize etmek tabiri, ahlaki açıdan kategorik anlamda yanlış değildir; iş ahlakının istediği, bu maksimizasyon sürecinde, ahlaki şartları da en az minimum düzeyde gözetmek ve

yerine getirmektir. Arzu edilen ve ideal olan ise, hem ahlaki değerlerde hem de ekonomik çabalarda maksimum düzeyi yakalamak ve uyum içinde sonuna dek sürdürmek olduğuna dair konuyu irdelemektedir.

Dokuzuncu Bölüm: *Çevre Ahlakı'nın*, bu konuyla ilgili sorunlarının küresel bir krize dönüştüğü 1970'li yıllardan sonra gelişmeye başladığını ifade etmektedir. Bu sorun yeryüzünde yaşayan herkesi ilgilendirmektedir. Hayatı bir bütün olarak gören Müslümanların çevre konusunda da fikir beyan etmeleri kaçınılmazdır. Yazar burada İslam çevre ahlakını dört kuram ve sekiz ilke olarak hiyerarşik bir tasnife tabi tutup bunların da; yararlılık, sorumluluk, erdemlilik ve bilgelik kuramları olduğunu belirtir. Her kuramın iki ilkesi ve her ilkenin de iki kategorik buyruğunun var olduğunu ifade eder. Müslümanların, çevre sorunlarına duyarlı olmak ve bu konuda insanlığa örnek olma gibi bir sorumluluğunun da bulunduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Onuncu Bölüm: *Yaran, Toplumsal Ahlak* başlığıyla, içinde yaşadığımız toplumu oluşturan farklı insanlarla barış ve huzur içinde yaşamaya yönelik kuralları içeren ahlaki toplumsal ahlak olarak tanımlamaktadır. Toplum içinde dini, dili, ırkı, kültürü birbirinden farklı insanlar olabilir. Bunların huzur içinde yaşaması mümkün olmakla beraber en büyük payenin ahlaka düştüğünü belirtmektedir. Özellikle farklı unsurların yaşadığı çoğulcu toplumlarda farklılıkların abartılmaması gerekmektedir. Toplumların birbirinin dilini, dinini, kültürünü az çok öğrenmeye gayret etmesi; empatili, hoşgörülü ve birleştirici olması; adaletten ayrılmayıp, mümkün merteye sevgi yolunun izlemesi; birbirlerine baskı yapmaması ve daima ahlaklı davranması gerekmektedir.

Onbirinci Bölüm: Yaran bu bölümde Manevi Ahlak'ı ele alıp, dini veya manevi denilen erdemleri, insanlar arası ilişkileri düzenleyen bireysel ve toplumsal ahlak ve erdemlerden farklı olarak, insanın yaratıcısı ile ilişkisini düzenlemeye ve geliştirmeye yönelik olan erdemler olarak tanımlamaktadır. Bazı dinlerin bu konuda önemli görülen erdemlerinin belli olduğunu ifade edip örnek olarak da Hıristiyanlıkta bunların: iman, umut, sevgi gibi üç temel erdem olduğunu sıralamaktadır. İslam ahlakında ise manevi erdemlerin sayısının çok olduğu, en önemlilerinin de marifetullah, ihsan, mehafetullah ve muhabbetullahtır. Yazara göre bunlar arasında en merkezi olan da Cibril hadisindeki anlamıyla ihsan erdemidir.

Onikinci Bölüm: Öteki Dini Ahlaklarla Karşılaştırma başlığı altında, İslamda olduğu gibi diğer dinlerde de, altın kural denilen "kendine yapılmasını istemediğini sen de başkalarına yapma, kendine yapılmasını istediklerini sen de başkalarına yap" ilkesinin bulunduğunu belirtmektedir. Öldür-

memek, çalmamak, zina yapmamak ve yalan söylememek gibi erdemler, İslam dışındaki dinlerde de önemsenmektedir. Ayrıca anne babaya hürmet etmek, aile bağlarını sıkı tutmak, yoksullara yardım etmek gibi erdemler de hemen her dinde bulunmaktadır.

Onüçüncü Bölüm: Batı Ahlak Felsefesiyle Karşılaştırma. İslam ahlak felsefesi Kur'an ve hadis kaynakları yanında Yunan ahlak felsefesinden de yararlandı gibi Batı ahlak felsefesi de Tevrat ve İncil yanında aynı felsefi kaynaklardan istifade etmiştir. Batıdaki metaetik tartışmalar bizde kelami ve felsefi ahlak çerçevesinde yapılmıştır. Batının, erdem, ödev ve fayda başlıklı üç normatif ahlak geleneği karşısında bizim de dini, tasavvufi ve felsefi üç büyük ahlak geleneğimiz vardır. Bu özelliklerinden dolayı söz konusu iki felsefe birbiriyle karşılaştırılabilir.

Ondördüncü Bölüm: Çözüm Bekleyen Ahlaki Bunalımlar başlığı altında, çağımızın çözüm bekleyen ahlaki bunalımlarının iki türlü olduğu belirtilmektedir. Bunlardan biri teorik yahut düşünsel öbürü pratik yahut gündelik yaşamla ilgilidir. Teorik bunalımın temelinde her şeyin görece sayılması ve ahlaki değerlerin bireylerin keyfi tercihlerine indirgenmesi yatar. Uygulamadaki sorunların temelinde ahlaki yaşamın gözden düşmesi ve ahlaksızlığın, teknolojinin de etkisiyle küresel boyutlarda yaygınlık kazanmasıdır. Her türlü şiddetin yaygınlaşması ve savaşlar, sosyal adaletsizlikler, her türlü insan hakları ihlalleri ve doğal çevrenin tahribi gibi küresel boyutlardaki ahlaki bunalımlar, ülkemizde de maalesef varlığını sürdürmektedir. Gerek ülkemizde gerekse tüm dünyada ahlaksızlıkların önlenmesi ve azaltılması için ahlaki bir sıçrayışa ihtiyaç vardır ve bunun için toplumun her kesimi elinden geleni yapmalıdır.

Yaşadığımız çağın problemlerini göz önünde bulundurarak İslam Ahlak Felsefesi alanında yeteri kadar çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar da kendini kadim düşüncenin etkisinde kurtaramamıştır. Bu alanda çalışma yapacaklara hem bir cesaret verme hem de bir ufuk çizme adına takdire şayan bir eserdir.

Yaran düşünce örgüsünü kurarken Kur'an ve Sünnet kaynaklı evrensel bir düşünce ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak, İslam dünyasındaki sorunlara yönelik çalışma ortaya koyanları kadim düşüncenin etkisinden kurtulamadıklarından dolayı eleştirmektedir. Fakat bu eleştiriyi bir irkin değerlerini ön plana çıkararak yapmaktadır. Dolayısıyla yanlış olduğunu düşündüğü tutumla sorunlara çözüm getirmeye çalışmaktadır. Bu da kendisi için bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır.

Alışılmışın aksine eserde Önsöz olmadığı gibi Giriş kısmı da bulunmamaktadır. Bu da eserin yöntem ve yazılma amacının anlaşılması noktasında okuyucuya sıkıntı yaratmaktadır.